

AZ ÉN '56-OM¹

A cím nem kisajátítás, 1956 forradalma és szabadságharca mindenkié, azt azonban tudomásul kell venni, hogy vannak, akiknek – épp az eseményekben való közvetlen részvétel, majd a megtorlások és hátrányos megkülönböztetések elszenvedése okán – mást is jelenthet mindaz, ami ebben az országban 60 éve történt. Így e címmel csupán azt kívánom érzékeltetni, hogy emlékeim, gondolataim, sőt kínzó, megválaszolást alig remélhető kérdéseim nyomán, 1956 számomra sokaktól eltérően, mást értelmezést is nyerhet, ami csakis az enyém.

Az ehhez való jogomat pedig előéletem adja, hiszen a 45 éves diktatúra eredményeképp először származásom, majd a forradalomban való tevékeny részvételem miatt ebben az országban először mellőzött, majd üldözött, utána pedig még évtizedekig másodrendű állampolgárként élhettem csupán. Sorsomról legszebb, alkotásra, álmaim megvalósítására legalkalmasabb évtizedeimben egy rám mindvégig sanda szemekkel fürkésző hatalom döntött, megfosztva szabad akaratomtól, az önálló döntések lehetőségétől. Így Platón, aki szerint az ember élete, sorsa mindig saját döntéseitől függ, azaz csakis önmaga felelős azok sikerességéért, avagy sikertelenségéért, aligha vélhette előre, hogy Hitler, Himmler, Göring, Lenin, Sztálin, Rákosi és a többi hasonszőrűek a hasukat fogták volna neveltükben, ha valaki alattvalóik szabad akaratú döntéseinek lehetőségéről faggatta volna őket. A diktatúrák csak a központi akarat szerinti döntéseket ismerik, hisz csakis ez jelentheti fenntarthatóságukat. Aki pedig szemben áll, netán kételkedik, azt egyszerűen el kell tiporni, meg kell semmisíteni. Mint mondtam, jómagam 45 évig ilyen diktatúrákban éltem!

Lássuk hát kételyeimet, amelyek megnyugtató megválaszolására ma sem vagyok képes!

Az évforduló okán ma a média forradalomról, forradalmárokról, hősookról regél, ki-tüntetéseim egyikén pl. „*A nemzet hőse*” elnevezés olvasható. Ezek szerint egyértelműen igazi forradalmár és hős voltam egy nemzet felkelésében. Csakhogy a forradalmat klasszikus értelemben jómagam úgy értelmezem, hogy az egy *ancien régime* elleni, tudatos forradalmárok irányította hatalmas népmozgalom, fegyveres felkelés, ahol halálos ellenségek összecsapása, élet-halál harc folyik, mert a régi rend ellenáll, védekezik, visszatámad, ha van ereje. A vesztesre ui. guillotine, tarkólövés, nálunk kötél várt. A forradalomban tehát Bastille van és Téli Palota, Budapesten a rádió, a pártház, Miskolcon a rendőrkapitányság ostroma, ahol a védők és ostromlók egyaránt veszteségeket szenvednek. Van az ellenfél orv válasza a parlament előtt, Mosonmagyaróváron, Tiszakécskén, Pesten fegyverek dörögnek, holttestek az utcán, netán páncélosok lánctalpainak

¹ Elhangzott 2016. október 20-án a Nemzetközi Levéltári Napokon Nyíregyházán, megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában a 41–49. oldalon.

dübörgése, ágyúk lövései hallanak. Döntően ez utóbbiakat látni médiánkban is, ha 1956 forradalmáról beszélünk. Véleményem szerint helyesen.

No, de én csupán arra emlékszem, hogy a végeken, szinte mindenütt azonos időben egy-egy – nem is szervezett, azaz spontán – tüntetés elegendő volt, hogy a régi hatalom megfutamodjon. Az egykori tiszalöki járás 5 községében csupán Horkai, az akkori járási párttitkár tiszadobi ámokfutása adott némi forradalmi jelleget az ottani eseményeknek. Másutt, a legtöbb faluban, kisebb településeken emberhalál nélkül keletkezett az a hatalmi vákuum, amelyet, ha nem töltünk be valami mással, akkor a diktatúra alatt felhalmozódó gyűlölet nyomán az önhatalmú leszámolás eskalációja történhet. A hatalom tehát ellenállás nélkül omlott össze, minden kétséget kizáróan bizonyítva további tehetetlenségét. Ha mindezt szintén forradalomnak nevezzük, ám legyen, de nem feledjük hangsúlyozni, a vidék forradalma egészen más jellegű volt, többnyire erőszak és vér nélküli összeomlás tényéről kell inkább beszélnünk.

És milyen forradalmárok voltunk mi, akik vidéken próbálkoztunk a diktatúra utáni úrt betöltő, valamilyen másfajta hatalmi stratégia és struktúra megteremtésével? Jómagam, sem társaim nem készültünk tudatosan a rendszer megdöntésére, nem alkottunk ideológiákat egy összeomlás esetére, csak egy adott pillanatban szembesültünk a sürgető válasszal, hogy cselekedni kell, különben egész közösségek léphetnek a káosz veszélyes lejtőire. Gondolkodásunkba, cselekvési eszköztárunkba – bár többségünk kétségtelenül nem volt híve a megdőlt rendnek, hiszen számtalan sérelem ért mindnyájunkat – mégsem fért bele az erőszak, a leszámolás vágya. A forradalmárt az engesztelhetetlen gyűlölet jellemzi, mi többségünkben személyiségünkben humanisták, céljainkban racionalisták voltunk. Humanista forradalmárt pedig aligha ismer a történelem. Ha viszont, mint láttuk, a vidéken sajátos forradalom zajlott, akkor e sajátos mozgalom élére állókat is forradalmároknak kell tekintenünk, de itt is hangsúlyozzuk, egy másfajta forradalom másfajta forradalmárai voltunk, akiket nem a forradalmi kérlelhetetlenség vezényelt, hanem sokkal inkább a járható utak keresése. Jómagam pedig őszintén bevallom, engem mindvégig balsejtelem gyötört a forradalom eredményességét tekintve, aligha hittem, hogy a kommunizmus vasmarka ez alkalommal enged, és Magyarország a polgári fejlődés újára léphet. Ki látott már aggódó forradalmárt?

Mindezek fényében a hősi jelző is aligha aggatható ránk. A hős – félelmet nem ismerve – képes életét is áldozni az eszméért, esetünkben világos, hogy a mi életünket a forradalom idején nem fenyegette veszély, a kérdés tehát akkor fel sem merült. Mi egy más rendben váltunk hőssé, amikor szembe kellett néznünk a győztesen visszatérő diktatúra vérszomjas leszámolási örületével, ami százak kivégzésében, börtönbüntetéseik ezreinek kiszabásában öltött testet. Így hát jómagam mégiscsak elfogadtam a nemzet hőse kitüntetését, amelyet azonban nem a forradalomban, hanem a megtorlás idején tanúsított magatartásomért érzek igazságosnak, nem győzve hangsúlyozni, hogy nemcsak mi lettünk hőssé odabent, hanem családunk tagjai, feleségeink, szüleink, gyermekeink is odakint.

Hősök és forradalmárok voltunk-e tehát odalent a végeken, ahol minden másként történt, mint, ahogyan a forradalomról, a hős forradalmárokról a történelemkönyvek szólnak? Ma sem tudok igennel válaszolni fenntartások nélkül, jómagam inkább arra hajlok, hogy a magyar történelem egy különleges pillanatában azt tettük, amit magyarságunk követelt tőlünk egy jobb világ megteremtésének vágyával. Elsősorban tehát magyarok voltunk, a többi jelző csak ezek után következhet, az első viszont kétségtelven helytálló és igaz, akkor egy új Magyarországról álmodtunk magyarként, hazafiként.

Aggályaim következő kérdését talán így fogalmazhatjuk meg: kikért szól a harang ma, a 60. évfordulón? Zinner Tibor szerint a megtorlás folyamán 35 ezer eljárást folytattak le, 229 halálos ítélet született, de 350 kivégzésről tudunk. Mintegy 22 ezer embert vetettek börtönbe, 15 ezret pedig hosszabb-rövidebb időre internáltak.

A kb. 37 ezerre becsült, megtorlást elszenvedők jó része ma már nincs közöttünk. A Tiszavasváriban elítélt 16 társam közül 15-en immár csak odafentről szemlélhetik az évforduló ünnepségeit. Vajon hányan ünnepelhetünk még idelent, és hogyan? Tudunk-e mindenkiről, megemlékezünk-e róluk, hogy érezzék, nem feledtük el őket. Megkérdezzük-e az egyre fogyatkozó csapat tagjait, ma mit gondolnak '56-ról? És tettünk, teszünk-e elegendő kísérletet arra, hogy – immár a 24. órában – megörökítsük emlékeik megmaradó morzsáit, hogy a rideg, sokszor személytelen történelmet étellel, érzelmekkel, akár indulatokkal gazdagítsuk? Jól tudom, az *oral history* külön műfaj, óvatosan kell bánni vele, hisz a valóságot sok minden torzíthatja, az emlékezet romlása épp úgy, mint érzelmeink, indulataink rejtett vagy akár kitörő áradata az egykori megtorlókkal, az önkénnyel szemben. Mégis próbálkozni kell, hiszen a történelem emberek történeteiből áll össze hatalmas folyammá, hogyan higgyünk neki, ha nincsenek mögötte emberi sorsok? Nem folytatom, íme, a történelem és az emlékezet kettőse.

A rideg történelmi tényeket ez a jegyzőkönyv mutatja:² „Készült Nyíregyházán Soltész Mihály út 5. sz. alatt a megyei börtön udvarán 1958. május 6-án, 07 óra 15 perckor a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésével elkövetett bűntett miatt jogerősen halálra ítélt Szilágyi László, valamint Tomasovszki [sic!] András polgári egyén, elítéltek kivégzéséről.

Jelen vannak:

Barta Kálmán hb. alezredes,
a tanács elnöke

Kispál Pál ezredes, kat. ügyész

Somlyai Miklós ftörm.,
jegyzőkönyvvezető

Dr. Bíró Béla, orvosszakértő

² Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/5. Nyíregyháza. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993. 381–382.

Kató Gábor bv. alhdgy.
börtönparancsnok

Dr. Bartha István orvosszakértő

Ítéletvégrehajtók

Szilágyi László
Tomasovszki András
halálraítéltek

A tanács elnöke az ügyésszel együtt megállapítja, hogy a törvényben előírt összes hivatalos személyek jelen vannak.

A tanács elnöke megállapítja elítéltek személyazonosságát és ismerteti a Legfelsőbb Bíróság Katf. K. 254/1958. számú ítéletét, valamint a kegyelmi tanács határozatát halálraítéltekre vonatkozóan.

A börtönparancsnok Szilágyi László halálraítéltet előállítja 7.16-kor, és a tanács elnöke átadja az ítéletvégrehajtónak.

A börtönparancsnok Tomasovszki András halálraítéltet 7 h 18 perckor előállítja, és a tanács elnöke átadja az ítéletvégrehajtónak.

Ítéletvégrehajtó 7 h 20 perckor jelenti, hogy az ítéletet végrehajtotta mindkét halálraítélten.

Az orvosszakértők 7 h 36 perckor egybehangzóan jelentik a tanács elnökének, hogy a halál mindkét halálraítéltnél bekövetkezett.

Ezt követően az orvosok megtették az intézkedést, és elítéltek hulláját elszállították. K. m. f. t.”

És íme az emlékezet:³ „1958. május 6-án nem szólt az ébresztőt parancsoló csengetés, csak a nagytemplom órája ütötte el az öt órát. Mi – az amúgy már automatikusan ébredők – kábán mocoogtunk, ültünk fel ágyainkban, nem tudtuk mire vélni a rendkívüli esetet. Aztán megszólalt Tukacs János szatmári barátunk: csak nem most fogják kivégezni Laciékat? Megdöbbsentünk, zaklatottan hallgatóztunk, 6 óra tájban aztán neszezés, ajtócsapkodás, lábak dobogása hallatszott. Majd még egy óra telt el, s ekkor egy érces hang vágta ketté a döbbenetet: *Isten veletek, fiúk* – hangzott, s mindnyájan felismertük Laci hangját. Az üzenet módja jelezte, hogy Szilágyi László bátran és elszántan tette meg utolsó lépéseit a halálba.

Alig telt el 2-3 perc, újabb furcsa hangok, mintha valakit húznának a földszinten, majd ismét üvöltés hangzott, artikulátlanul, érthetetlenül... később néhányan azt állították, a hörgésbe fulladt mondat idézet volt: »...*Hol sírjaink domborulnak...*« Bandi utolsó üzenete az elesett emberé, az erőszakos halált elfogadni képtelen emberé volt!

A döbbsent néma csendet aztán lassan eluralta a börtön szokásos zaja, megérkezett a reggeli, de most mindenki szótlanul tévelygett, az örök is szótlanok voltak, nem volt

³ Lénárt Béla: ...egy Pobeda hátsó üléséből néztem a gyönyörű nyári estét. Egy szabadságharcos visszaemlékezése. Lénárt Béla története. In: Forradalom! 24 megtalált történet. Szerk. Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba. Budapest, 2016. 200.

kiabálás, rendre utasítás, letolás a szemle alkalmából sem! A napot nem lehet elfeledni, és nem is szabad elfeledni!”

Ezek után Önökre bízom kérdésem megválaszolását, elegendőek-e csupán az egzakt történelmi források, avagy más is szükségeltetik az ezerszínű valóság megismeréséhez? Véleményem szerint 1956 igazi arculatából nem hiányozhatnak a személyes élmények. Tegyük érte minél többet, hogy így legyen. Ismétlem, a 24. órában vagyunk!

Kevesen gondolnak arra, hogy számunkra 1956 nem csupán a forradalmi napokat, heteket, netán 1-2 hónapot jelentette, hanem a továbbiakban egy bírósági procedúrát is, amely részben a legszörnyűbbel, a kivégzéssel zárult, legtöbbünknel pedig börtönbüntetéssel folytatódott. Ez volt a második etap. Ennek vizsgálatára sokan vállalkoztak, főleg jogtörténészek, hiszen el kellett dönteni, az '56-os perek folytatásai voltak-e az '50-es évek koncepciós pereinek, vagy megváltozott jogszemlélet és gyakorlat alapján folytak a bírósági eljárások? Az általam vizsgált tiszavasvári perek azt mutatják, hogy pl. a mi esetünkben az utóbbi történt.

Aztán volt még egy harmadik etap is, a börtön utáni évtizedek vergődése, küzdelme, hogy – ha legalább félsikerrel is – de visszakapaszkodjunk a bennünket megillető társadalmi helyzetbe, és emberi körülményeket teremtsünk szeretteinknek. Ez utóbbi periódus, amely sokunknál csaknem 3 évtizedet ölelt fel, ma alig ismert, pedig egy rendkívüli, máig ható és vitákat keltő problémát hordoz méhében. Az '56-os „ellenforradalmárok” és a III/III-as csoportfőnökség viszonyát, amely a folyamatos megfigyelés, ellenőrzés, valamint az ezzel kapcsolatos ügynökkérdés problematikáját dajkálta. Az ügynökkérdés ma lerágott csont, egyesek szerint a teljes nyilvánosság a múlttal való leszámolás legfontosabb, akár egyetlen módja. A kérdést alaposabban kutatók véleménye más, az ügynökök csupán eszközei voltak egy hatalmas gépezet működésének, amely a volt „ellenforradalmárok”, azaz a rendszer halálukig potenciális ellenfeleinek folyamatos megfigyelésére, szükség szerint pedig esetleges retorzióra szolgált.

Jómagam, amikor e harmadik periódus tiszavasvári vonatkozású vizsgálatába kezdtem az Állambiztonsági Szervek Történelmi Levéltárában, megdöbbenve szemléltem az elem rakott dossziékat, vajon mit rejtegetnek: A folyamat végeredménye sok-sok hónap után kristályosodott ki bennem, amikor a belső elhárítás teljes mechanizmusát áttekintve rádöbbsentem, egyrészt a félelemre, zsarolásra épített beszerzési taktika az '56-osok között is sikerrel járt, ami szomorú, de indítékait csak az értheti meg igazán, aki megélte az üldöztetések, mellőzések alvilági életérzését, mindenekelőtt a zsigereikből kitörölhetetlen félelmet! Mindennél beszédesebb volt azonban e hatalmas és félelmetes mechanizmus működésének egésze, ahol a közreműködő rendőrtilsztek több tucatnyi aláírását gyűjtöttem ki, intézkedéseik száz oldalt is meghaladó anyagát tekintetem át, akik többek között a Tiszavasváriban maradó hét „ellenforradalmár” életének minden napjait követték, ellenőrizték minősítették, és működtették a három ügynök ez irányú tevékenységét is. Így értettem meg, hogy e folyamatban az ügynökök olyan eszközök voltak csupán, akikkel a belső elhárítás önmaga nélkülözhetetlenségét kívánta bizonyítani a rendszer biztonságának megőrzésében. Olvasni kell az ügynöki jelentéseket

is ahhoz, hogy meggyőződhessünk szinte teljes érdektelenségükről, jelentéktelenségükről, ami sok esetben a tartótisztek elégedetlenségét váltotta ki. Aztán gondoljunk csak arra, hogy a párt, a szakszervezetek, a KISZ, sőt egy időben még az úttörőszervezetek is rendszeres hangulatjelentéseikben tájékoztatták feletteseiket az egyszerű emberek véleményéről, gondolatairól, tetteiről. És mi volt a feladatuk a személyzetiseknek, kádereseknek? Ahogy a mi zsigereinkben a félelem lakozott, a rendszer zsigereibe viszont a titkos információszerzés és feldolgozás reflexe volt bekódolva. Nyilvánosság? Nos, akkor tárjunk fel mindent, ami az MSZMP és az általa irányított államapparátus egykori valódi lényegét jellemezte! Csakhogy ez jóval bonyolultabb, mint ügynöklistákat fabrikálni, nyilvánosságra hozni, a rendszer egészéből önkényesen kiragadva. Ezeknek az uraknak üzenem, tévúton járnak!

Persze az én '56-om jóval bonyolultabb mind annál, amit elmondhattam, itt csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy 1956 forradalma és szabadságharca bennünk különös világot teremtett, ezt a másságot pedig életünk végéig magunkkal cipeljük kitörölhetetlenül. A mi ünnepünk, az én ünnepem ezért különleges, több és sajátosan eltérő, mint bárki másé.